

Zoveel verhalen

Anne Frank was niet alleen.

Het Merwedeplein, 1933-1945.

Rian Verhoeven (Prometheus, Amsterdam 2019), 360 blz., € 24,99

Jules Schelvis, Louis de Wijze, Frida Menkel-Bromet, Micha Schliesser en Ellen Eliel-Wal-lach; namen die bij velen bekend zullen zijn. Zij zijn kampoverleven-den die de afgelopen twee decennia op honderden scholen hun verhaal hebben verteld. Hebben verteld, want ze zijn niet meer onder ons. Via het *Landelijk Steunpunt Gast sprekers* zijn Ernst Verduin, Micha Gelber, Henny Dormits en sinds kort Marita Simons-Deen nog uit te nodigen. Maar als zij er ook niet meer zijn, dan moeten wij het hebben van onze eigen verhalen en opgenomen gesprekken.

En hoe komen we daaraan? Natuurlijk hebben we de onvolprezen documentaire *Shoah*, van Claude Lanzmann. De getuigenis van 'Treblička kapper' Abraham Bomba blijft veel leerlingen (en mij) de rillingen geven. Op de *USC Shoah Foundation* (sfi.usc.edu), opgericht door Steven Spielberg na het succes van *Schindler's List*, zijn duizenden getuigenissen op te halen. En op www.joodsmonument.nl wordt dagelijks nieuwe informatie over de 104.000 Nederlandse slachtoffers toegevoegd. En dan hebben we natuurlijk boeken. Stapels boeken met persoonlijke verhalen. Rond de herdenking van de bevrijding van Auschwitz, dit jaar 75 jaar geleden, kon de boekenkast weer aangevuld worden. Het indrukwekkende verhaal van Selma van de Perre, getuigenissen over Auschwitz, verzameld door Arnon Grunberg, het ontroerende verhaal van Lex van Weren, *Trompettist in Auschwitz*. En meer, waaronder *Anne Frank was niet alleen*, waarin historica Rian Verhoeven de lotgevallen van de

buren in de straat waar de familie Frank in Amsterdam woonde aan het papier heeft toevertrouwd. In het nawoord noemt Verhoeven het ontnuchterende getal 196. Honderdzes-en-negentig Joodse bewoners van het Merwedeplein werden vermoord in de kampen of kwamen om door honger, uitputting of ziekte. En dan te bedenken dat de decimering van de Joodse bewoners voor iedere straat van de Rivierenbuurt gold. Het treft me des te meer omdat tweehonderd meter van het Merwedeplein, in de Roerstraat, 'Melkinrichting Onrust' was gevestigd. Mijn opa en oma hebben nooit iets over de oorlog verteld, dat konden zij niet.

Van opa Gerrit weet ik dat hij in de oorlog een oude man was geworden. Als melkboer had hij een loper, zodat hij deuren – ook op het Merwedeplein – kon openen om melk in gereedstaande pannen te gieten. Kort na de Duitse inval hebben tientallen wanhopige (veelal Duitse) Joden zichzelf van het leven beroofd. Mijn opa is zeker vijf keer de eerste geweest die deze personen heeft gevonden. De zelfdodingen en af en aan rijdende ziekenauto's in de wijk worden ook genoemd door Rian Verhoeven.

Chronologisch verhaalt zij over de vrij luxe nieuwe wijk, onder de rook

van de 'Wolkenkrabber'. Er was centrale verwarming en hoewel Joodse vluchtelingen uit Duitsland en Oostenrijk meer luxe waren gewend – schoolgaande kinderen pasten zich snel aan door minder nette kleding naar school aan te doen – was dit zeer acceptabel. Het plein was ruim, had brede stoepen en kinderen konden spelen in het middenperk. En er was wat te spelen, want er waren veel gezinnen met kinderen.

Natuurlijk werden de spanningen in Duitsland – de Kristallnacht, de annexatie van Oostenrijk – op de voet gevolgd. Men was er niet gerust op en menig nieuwe bewoner van het plein trachtte verder weg te verhuizen. Mei 1940 probeerden tientallen het land uit te komen, om gedisillusioneerend terug te keren. Dan maar het beste ervan maken. Het verhaal is bekend, de Joodse bewoners werden steeds verder geïsoleerd. Juni 1941 werden de eerste Joodse mannen opgepakt. Zij gingen naar Mauthausen. Een jaar later wist pleinbewoner Louis Asscher, neef van Joodse Raadlid Abraham Asscher, dat alle Joden op transport zouden gaan. De eerste personen doken – soms op het eigen plein – onder. Medewerkers van de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* inventariseerden wat er in de lege woningen stond; het meubilair werd later door de Amsterdamse verhuizer A. Puls afgevoerd. Juni 1943 werd duidelijk dat niemand de dans zou ontspringen, ook Sefardische Joden of medewerkers van de Joodse Raad niet. Er werden honden ingezet om verstopte personen te vinden. In 24 uur werden 5.500 personen opgepakt en afgevoerd. Binnen een maand na de razzia waren de 36 opgepakte voormalige bewoners van het Merwedeplein in Sobibor vergast. Daarna waren het vooral Jodenjagers die personen wisten op te pakken. Op 8 oktober 1943 werd Amsterdam 'Jodenvrij' genoemd. En toch wisten een aantal Joden – ook op het Merwedeplein – uit handen van de *Grüne Polizei* te blijven. Een wonderlijk verhaal is dat van Rudolf en Herbert Nelson, die op zondagmiddagen, in alle stilte, hun *Kom en luister*-revue uitvoerden. De gasten 'betaalden' met voedsel of bonnen. ▶

Vader en zoon overleefden de oorlog. Voor wie overleefde was er na de oorlog het wachten op bericht, of toch het liefst op personen. Er kwamen mensen terug, zij het mondjesmaat. Een deel verhuisde naar Israël en een ander deel, waaronder de Nelsons, naar Amerika. Anderen bleven, onder wie de bovenburen van mijn opa en oma. Ik heb een klein briefje, gedateerd 6 juni 1944. Opa Gerrit moest zich melden op de Euterpestraat, bij de beruchte *Zentralstelle für jüdische Auswanderung*. Ik weet niet wat zich daar heeft afgespeeld, maar als iemand wist wat er in de wijk omging dan was het – met drie melkwijken en een winkel – de melkboer wel. Hij zal zich van den domme hebben gehouden, want na de oorlog hebben Hetty Chits-Bachra en Siegfried Chits een boom voor mijn opa in Israël laten planten. Verhalen, zo veel verhalen.

Ger Jan Onrust

Vlucht voor de grote, boze wolf

Konvooi door het ijs. William Geroux (Karakter, Uithoorn 2019), 352 blz., € 32,99

Op 27 juni 1942 vertrekken vijfendertig koopvaardij-schepen uit IJsland over de Atlantische Oceaan en de Noordelijke IJszee naar Moermansk en Archangelsk. Aan boord hebben zij voor een kapitaal aan onder meer gevechtsvliegtuigen, tanks, legertrucks en explosieven. De geallieerden willen daarmee Stalin de helpende hand bieden in de strijd aan het oostfront. De tocht, de zoveelste in rij, is uiterst riskant. Niet alleen kan bij de poolcirkel het weer het gehele jaar

door zeer verraderlijk zijn, ook liggen overal Duitse onderzeeërs op de loer. Een misschien nog groter gevaar vormen de jachtbommenwerpers, die bij de Noordkaap zijn gestationeerd en een bereik van 650 kilometer hebben. Bovendien is de vloot door het midzomernachtlicht vierentwintig uur per dag goed zichtbaar. Vandaar dat kruisers, torpedobootjagers, luchtafweerschepen, korvetten en vele andere marinevaartuigen het konvooi, dat officieel PQ-17 heet, omringen en beschermen. Het blijkt geen overbodige voorzorgsmaatregel, want buitengaats worden de schepen vrijwel meteen door Duitse onderzeeërs gezien en bestookt. Maar mede door de strakke defensieve formatie blijft de schade in eerste instantie beperkt. Ook een serieuze aanval van duikbommenwerpers halverwege de tocht wordt met redelijk succes afgeslagen. Weliswaar gaan er drie schepen verloren, maar er worden ook vier vijandelijke vliegtuigen neergehaald. Zowaar gloort er enig optimisme bij de zeelieden wat betreft het welslagen van de missie. Maar in de avond van 4 juli komt er tot verbijstering van iedereen een onbegrijpelijk bevel binnen van de operationele bevelhebber, admiraal Dudley Pound. Het konvooi moet

worden ontbonden en de kruiser-escorte moet zich op hoge snelheid naar het westen terugtrekken. Wat was er gebeurd? Die ochtend ontving Pound het gedecodeerde bericht dat het gevreesde Duitse slagschip de Tirpitz het Noorse fjord, waar het verankerd lag, had verlaten (wat achteraf niet waar blijkt te zijn) en met hoge snelheid op het konvooi afkoerste. En een confrontatie van de kruisers met 'de grote boze wolf' wil hij hoe het ook zij mijden. Ook sommeert hij de bevelhebbers van de vrachtschepen en overige escortschepen zich te verspreiden en zelfstandig hun weg te vervolgen. 'In ieder geval' zal volgens de First Sea Lord dan een aantal schepen Archangelsk (het dichterbij gelegen Moermansk is inmiddels platgebombardeerd) halen.

Maar het bevel wordt niet eenduidig begrepen, want de meeste begeleidende schepen kiezen stante pede het hazenpad, althans, daar lijkt het op. Hoewel de Duitsers vervolgens maar liefst tweeëntwintig vrachtschepen tot zinken brengen, slagen verscheidene schepen erin aan de torpedo's, mortieren en bommen te ontsnappen en de noordelijkste havenstad van Rusland al dan niet gehavend op eigen houtje te bereiken.

Zo ook vier 'spookschepen', waaronder een gewapende trawler. De opvarenden van deze schepen beleven een hachelijk avontuur, waarvan de auteur uitvoerig en gedetailleerd verslag doet. Zo ver en zo lang mogelijk bevaren zij de meest noordelijke en tegelijk moeilijkste route. Ook verschuilen zij zich voor de U-boten, Heinkels en Junkers in het pakijss achter ijsschotsen en ijsbergen, en voorzien ze, om zo min mogelijk op te vallen, romp, dek en kajuit van een witte schutkleur. Uiteindelijk lukt het de gezagvoerders om via een lange omweg, waarbij zelfs Nova Zembla wordt aangedaan, het oorlogsmateriaal aan de Russische bondgenoot af te leveren.

Met *Konvooi door het ijs* heeft William Geroux behalve een spannend boek (sommige hoofdstukken lezen als een thriller) ook een boeiend historisch werk geschreven, waarin hij tal van nautische feiten en

